

Стасів М. В.,
 Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

З'ЯСУВАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті обґрунтовано доцільність виділення трьох рівнів аналізу з'ясувального речення (формальний, семантичний, комунікативно-прагматичний) у мові, мовленні та комунікації.

Ключові слова: з'ясувальне речення, з'ясувальне висловлення, мовленнєвий акт, формальна структура, семантична структура, комунікативно-прагматична структура.

В статті обосновано целесообразность выделения трёх уровней анализа изъяснительного предложения (формальный, семантический, коммуникативно-прагматический) в языке, речи и коммуникации.

Ключевые слова: изъяснительное предложение, изъяснительное высказывание, речевой акт, формальная структура, семантическая структура, коммуникативно-прагматическая структура.

The article suggests the three-level approach to elucidative sentence research (structural, semantic, communicative-pragmatic).

Key words: elucidative sentence, elucidative utterance, speech act, formal structure, semantic structure, communicative-pragmatic structure.

Визначальною рисою сучасних мовознавчих студій є застосування комплексного підходу до розгляду об'єкта дослідження. Такий підхід дозволяє всебічно аналізувати мовні об'єкти різної природи і може забезпечити вичерпність та повноту аналізу.

З'ясувальне речення як об'єкт дослідження традиційно вважають різновидом пояснювальних речень, який характеризується тим, що головна його частина без підрядної була б незакінченою як у смисловому відношенні, так і за формальним складом [1, с. 165]. У російському мовознавстві підрядні з'ясувальні речення поділяють на прототипічні, оцінно-модальні, займенникові та катафоричні з урахуванням специфіки конструктивно-синтаксичного, пропозиційно-семантичного, актуально-інформативного і комунікативно-прагматичного рівнів складнопідрядного речення [5, с. 262]. В англійській граматичній традиції з'ясувальне речення не було виділено в окремий граматичний тип, а розглядалося лише з урахуванням синтаксичної ролі підрядних речень: у розділах граматики про підметові, присудкові та додаткові підрядні речення. Оскільки англійське з'ясувальне речення не виокремлено в класифікаційний тип та не було об'єктом комплексного опису, то актуальним є його ґрунтовний різнорівневий аналіз.

Метою цієї статті є розглянути підходи до тлумачення з'ясувального речення в англійській мові. Досягнення мети вимагає визначення та структурування з'ясувального речення як об'єкта дослідження у всіх модулях вияву мови (за Ф. Бацевичем [2, с. 10]). Результати дослідження ілюструються прикладами з Британського національного корпусу (British National Corpus) [13].

При аналізі з'ясувального речення як об'єкта дослідження у мовознавстві потрібно у комплексі враховувати рівні його організації, які впорядковані ієрархічно (Рис. 1).

Лексико-граматична структура (перший рівень) забезпечує мовне кодування з'ясувального речення (Н. Шведова, Н. Хомський, Є. Бейтс, І. Брезертон, Л. Снайдер та ін.). Вона включає морфеми, слова, словосполучки.

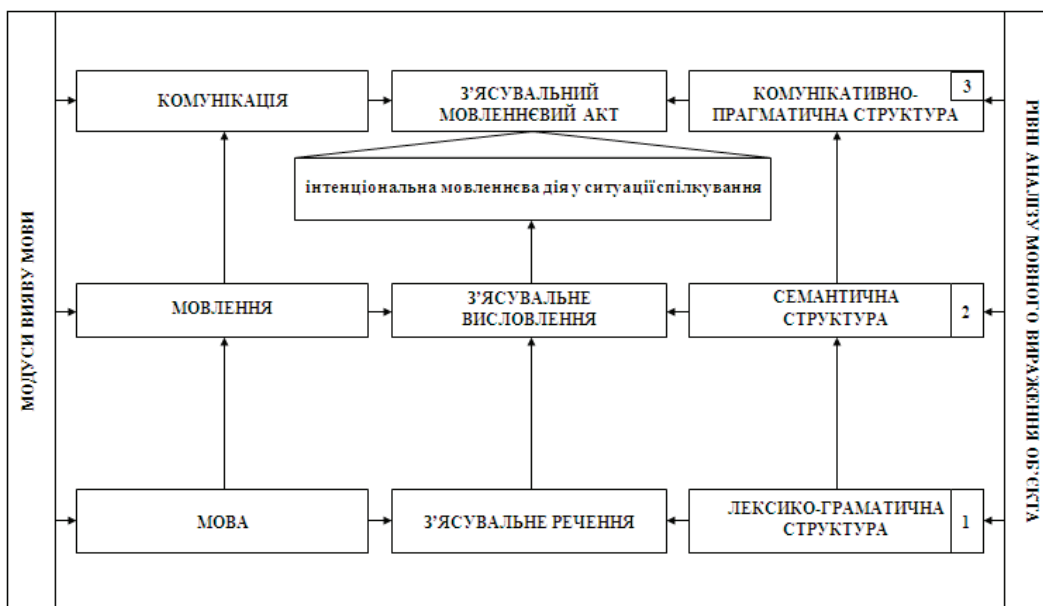

Рис. 1. Рівні розгляду з'ясувального речення як об'єкта дослідження в сучасному мовознавстві

При аналізі лексико-граматичної побудови з'ясувального речення враховуються структурні характеристики окремих компонентів (лексем) та речення загалом. Структурна схема з'ясувального речення є "абстрактним зразком, за яким будуються мінімальні конструкції складних речень того чи іншого типу" [8, с. 5]. Вона окреслюється такими типами структурних схем:

1) (ПО₁ "ПЗЗ ® ПО₂): *напр.: He desires that you take over the keepership of the royal castle of Berwick.*

2) (ПЗЗ ® ПО₂ "ПО₁): *напр.: That voluntary organizations are changing, we all experience;*

де ПО₁ - предикативна одиниця головної частини, ПЗЗ – підрядний сполучниковий засіб, ПО₂ - предикативна одиниця підрядної частини; "– взаємний зв'язок між частинами складнопідрядного речення, ® – однібочна залежність між частинами складних мовних одиниць, (...) – структурна єдність складнопідрядного речення.

У з'ясувальних реченнях є прислівний підрядний зв'язок, зумовлений семантикою активно валентних синтаксем. Він є передбачуваним і обов'язковим. Важливим засобом зв'язку предикативних одиниць з'ясувального речення є сполучники підрядності та сполучні слова (*напр. that, if / whether, where, why, when, who / whom, whose, what, which, how* тощо). Центральним елементом їхньої структури виступає опорне слово з правобічною об'єктною валентністю (предикативна одиниця головної частини з'ясувального речення).

Лексико-граматична структура окреслює зміст речення, який формує його схемну семантику. У структурній побудові з'ясувального речення беруть участь такі структурні компоненти: з'ясовуване опорне слово (ЗОС), з'ясувальний підрядний сполучниковий засіб (ЗПЗЗ) та з'ясувальна предикативна одиниця підрядної частини (ЗПО):

1) (ЗОС "ЗПЗЗ ® ЗПО): *напр.: Amy knows that students will notice the difference.*

2) (ЗПЗЗ ® ЗПО "ЗОС): *напр.: That you can persuade him to go back, we all know.*

При переході від аналізу лексико-граматичної структури до семантичної розмежовуємо терміни: речення ® висловлення. Наш об'єкт є реченням, коли розглядається на власне мовному рівні, у сфері ж аналізу цього об'єкта в конкретному мовленнєвому акті його називають висловленням [3, с. 143].

Семантичну структуру речення (другий рівень) розглядають як інформативний зміст, абстрагований від конкретного лексичного наповнення синтаксичних позицій (Н. Арутюнова, В. Белошпкова, І. Вихованець, Е. Гульга, Т. Шмельва та ін.). Ми поділяємо думку, що семантична структура складного речення є поєднанням двох і більше предикативно-аргументних структур, між якими встановлюються семантичні відношення [4, с. 68].

У змістовій організації з'ясувального висловлення розрізняємо його семантичну структуру (вміст) та лексико-граматичну структуру (форма). При аналізі з'ясувального висловлення важливо враховувати і структурні, і семантичні параметри їхньої організації. Перші окреслюють зміст з'ясувального речення загалом. У семантичній побудові висловлення бере участь лексичне наповнення з'ясовуваного опорного предиката головної частини з'ясувального висловлення та з'ясувальної підрядної частини:

напр.: Yes, I [think] [that I can persuade him to do what you require.]

У прикладі з'ясовуваний опорний предикат *[think]* зі значенням мислення впливає на формування з'ясувального висловлення. Підрядна частина висловлення *[that I can persuade him to do what you require.]* виражає розгорнуте змістове значення опорного предиката *[think]*. Взаємодія схемної семантики із власною семантикою речення полягає у відборі для синтаксичних позицій у реченні лексем певного семантичного типу та в узгодженні лексичної семантики компонентів речення з семантикою структурної схеми. Схемна семантика визначає лексико-семантичну організацію синтаксичних структур. Водночас лексична семантика формує додаткові значення реченнєвої структури або деформує те загальне значення речення, яке породжує формальний синтаксичний механізм [6, с. 31].

Підрядний сполучниковий засіб є формально-семантичним параметром, який переносить зміст з головної до підрядної частини висловлення:

напр.: [[I [feel]]] [[that] you find this explanation helpful.]

У прикладі сполучник *[that]* поєднує головну та підрядну частини висловлення та вказує на змістові відношення між ними.

Головна частина запропонованого з'ясувального висловлення *[I [feel]]* з огляду на її значення не є самодостатньою. Інтонація незакінченості головної частини висловлення *[I [feel]]* вимагає на мовленнєвому рівні з'ясувальної підрядної частини *[[that] you find this explanation helpful.]*. Крім того, оскільки "валентність є терміном семантики й синтаксису", слід враховувати валентні властивості опорного предиката *[feel]* головної частини висловлення, що потребує з'ясовування [9, с. 55].

При аналізі **комунікативно-прагматичної структури** (третього рівня) з'ясувального речення враховуємо, що вона взаємодіє в процесі комунікації з його семантичною та лексико-граматичною структурами.

У низці наукових праць поданий багаторівневий опис речення (В. Орехов, А. Савченко, С. Левінсон та ін.). В межах комунікативно-прагматичного аспекту розглядаються: 1) суб'єктивно-модальні та об'єктивно-модальні значення в структурі об'єктно-з'ясувальних висловлень та семантико-прагматичний аналіз структури об'єктно-з'ясувальних висловлень із експлікованою епістемічною модальністю [7]; 2) рівень десигнату і рівень мовленнєвого акту як два можливі прагматичні рівні розташування підрядної пропозиції. Другий підхід розглядає поділ мовленнєвого акту на такі рівні: епістемічний, на якому адресант виконує модальні операції стосовно пропозиції вираженої в головній частині складнопідрядного речення, та іллокутивний, на якому мовець використовує своє висловлення, враховуючи деякі загальноприйняті соціальні правила поведінки [11].

У процесі комунікації мовець використовує з'ясувальні висловлення для здійснення мовленнєвих дій. Розуміння висловлення як мовленнєвої дії втілюється в понятті мовленнєвого акту, тобто висловлення, що

набуває статусу інтенціональної мовленнєвої дії в ситуації спілкування [10, с. 95]. Комунікативна інтенція мовця і сукупність умов, необхідних для її вербальної реалізації, є ілокутивною силою висловлення [14, с. 81]. Між структурно-семантичними параметрами речення та набором його потенційних ілокутивних сил існує системний зв'язок, який виявляється в тому, що поєднанню структурно-семантичних параметрів відповідає набір ілокутивних сил [12, с. 27]. Наявність системного зв'язку між структурно-семантичними параметрами та ілокутивними силами дозволяє визначити ілокутивні сили, які адресант надав з'ясувальному висловленню на етапі його формування.

Структурні та семантичні характеристики з'ясувального висловлення зумовлюють його комунікативно-прагматичну організацію, що уможливило його функціонування в ілокутивному акті.

Основна роль у вираженні ілокутивного акту належить ілокутивному опорному дієслову головної частини з'ясувального висловлення ("з'ясовуваному"). Складниками ілокутивного опорного дієслова є ілокутивна сема, яка характеризує прагматичний тип позначуваного ілокутивного акту, та локутивна архисема (сема говоріння). Локутивна архисема включає фонетичну та пропозиційну семи. Фонетична сема відображає той факт, що при реалізації дій, які описують ілокутивні дієслова, реалізується фонетичний акт, тобто виголошуються визначені звуки. Пропозиційна сема показує, що звуки співвіднесені з деяким смислом [12, с. 29]. Семний склад ілокутивного опорного дієслова надає інформацію про комунікативно-прагматичну скерованість розгорнутої частини з'ясувального висловлення:

напр.: I hope that this council will get to the bottom of this problem.

I really do despair that this council will get to the bottom of this problem.

I feel that this council will get to the bottom of this problem.

Ці приклади з'ясувальних висловлень є ідентичними з точки зору їх пропозиції, а відрізняються комунікативно-прагматичною спрямованістю, яка забезпечується метапропозитивними ілокутивними дієсловами *hope, despair* та *feel*. Ілокутивне опорне дієслово є комунікативно-прагматичним індексом спрямованості пропозиційної сили. Вона не входить в пропозицію, а лише співвідноситься з нею.

Ілокутивну силу досліджуваного типу висловлень визначають комунікативна ситуація взаємодії та ілокутивне опорне дієслово головної частини з'ясувального висловлення, яке розкриває її суть.

Таким чином, комплексний підхід до аналізу з'ясувального речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці забезпечує повноту його розгляду у всіх модусах вияву мови. Перший рівень його аналізу дає змогу визначити з'ясувальне підрядне речення як самостійну синтаксичну (статичну, конструктивну) одиницю, зв'язану здебільшого з'ясувальним підрядним сполучниковим засобом (сполучником підрядності, сполучним словом) з головною частиною складнопідрядного речення. Другий рівень забезпечує розгляд з'ясувального висловлення як мовленнєвої одиниці, у побудові якої бере участь лексичне наповнення з'ясовуваного опорного предиката його головної частини та з'ясувальної підрядної частини. На третьому рівні з'ясувальне висловлення втілюється в мовленнєвому акті, який аналізуємо як комунікативно-прагматичну одиницю мовленнєвої діяльності, спрямованої на реалізацію інтенції з'ясування у комунікативній ситуації взаємодії.

Оскільки запропонований комплексний підхід до розгляду з'ясувального речення відповідає сучасному етапу розвитку наукової думки, перспективним вважаємо його застосування для дослідження цього об'єкта на матеріалі різних мов.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
4. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1982. – 219 с.
5. Гладров В. Функциональный анализ сложноподчиненного предложения / В. Гладров // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста. – М. : Эдиторал УРСС, 2002. – С. 254-267.
6. Глазова С. М. Пояснювально-ототожнювальні конструкції в українській мові: семантика, граматики, прагматика: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. М. Глазова. – Х., 2005. – 219 с.
7. Доценко О.Л. Модальність об'єктно-з'ясувальних відношень: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Л. Доценко. – К., 2000. – 235 с.
8. Савченко А. Л. Конструктивні особливості прислівних складнопідрядних речень з'ясувального типу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 "Російська мова" / А. Л. Савченко. – Дніпропетровськ, 1999. – 14 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с.
11. Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень / Е. В. Олійник. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 136 с.
12. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / О. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1986. – 115 с.
13. British National Corpus. – Режим доступу : <http://info.ox.ac.uk/bnc/index.html>, 2007.
14. Sweetser E. From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure / E. Sweetser. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 147 p.